

ÍRÁS VERSUS BESZÉD: KOMMUNISTA NARRATÍVUMOK ÍRÁSBAN ÉS SZÓBAN

Tematika: az írás mint világepítés; a beszéd mint a hatalom tekintélyének aláásása, az írás értékének inflálódása, írás vs. oralitás, a kommunizmus mint mítosz.

Terminológia: művészi beszédmód, esztétikai viszony, roman parlant, etnokritika, narratív reprezentációk, mentális reprezentációk, nyilvános reprezentációk, interesting narrative, az ideológia mint kulturális rendszer, alfabetizációs kampány, két alfabetizáció.

A művelődés történetének egyik legnagyobb fordulata az írás megjelenése, és évszázadok során történt birtokbavétele. Kihatott a mentalitásra, a tudás szerkezetére és természetére, a kommunikációs habitusokra, az emberi kapcsolattartásra, a társadalmi egyenlőtlenségek újrászerveződésére, az egyéni és a kollektív identitásokra, az idő megélésének, a múlt számontartásának habitusaira, az individuális életvezetésre, az intézmények működésére, az élettér tagolására és berendezésére. Egyaránt betöltött vallásos, mágikus, jogi, gazdasági, esztétikai, rituális funkciót. Ezenközben az írás maga is változott; változott a jelek formája, a jelformálás technikája, az írott szöveg presztízse és státusa, változtak az írás használatának körülményei, habitusai és gesztusai.³¹⁷ Jelen esetben az írásnak azt a természetét vesszük alapul, hogy gondolatokat, érzelmeket, tényeket örökít meg és tesz létezővé és láthatóvá, önt formába, s ezáltal az eszmék állandóságát biztosítja. Az írásba foglalt gondolatok, érzelmek, tények mint nyilvános reprezentációk elérhetővé és időtállóvá válnak.³¹⁸ A face-to-face beszéddel szemben az írás áthidalja a térbeli és időbeli korlátokat, egymás utáni generációkat tud ugyanazokra az eszmékre ráhangolni.

Az esetelemzés azt követi nyomon, hogy az írás hogyan járul hozzá egy gazdasági–társadalmi–ideológiai forradalom lefolyásához, valamint a forradalom milyen változásokat idéz elő az írás státusában és alkalmazásában. Az írás hatalmát, pontosabban az írásnak a hatalommal és az ideológiával való összefonódását egy sajátos terepen vizsgáljuk meg. A sajátos világ Mihail Solohov regénye, az *Új barázdát szánt az eke*. Majd pedig azt szemléltetjük, hogy a kommunista diktatúra idején az orális folklór a hatalom elleni védekezés pszichológiai stratégiája volt.

A szépirodalom megkétszereződő világ. Egyszerre kel életre benne az írói fikció és a fikcióba befalazott világ. Az irodalmat olyan célzatos nyelvi viselkedésnek tekintjük, amely az esztétikai értékteremtés és hatás szándékával zárt, definit jellegű szövegeket (*esztétikai tárgyak*) szerkeszt, s ezeket nagy példányszámban sokszorosítva terjesz-

³¹⁷ Az írásnak a népi és populáris kultúrába való beépüléséről: Fabre 1997; Keszeg 2008a, különösen 90–186.

³¹⁸ Az orális regiszter ilyen célból történő lejegyzésének klasszikus példája az újszövetség, a görök hősepika, a parasztfolklór lejegyzése.

ti, ezáltal két esztétikai alany (az alkotó és a befogadó) között *esztétikai viszonyt* létesít (Szerdahelyi–Zoltai szerk. 1979). A *művészi beszédmód* a társadalmi képzelet termelésének formája, sajátos, metaforikus-szimbolikus-expresszív nyelvezetével a nem-valóságokat ábrázolja, az öntörvényűt, a fikciót (Lotman 1994b). Az ókortól kezdve meg-megújultak a fikcióval kapcsolatos viták: mondhat-e igazat a fikció? Nem a valóság előtti meghátrálás? A válasz ugyanígy, újra és újra fogalmazódott meg: a fikció az igazmondás egyik lehetséges eszköze, továbbá pedig a képzelet szabad csapongása, élményszerzés és szóra-koztatás.³¹⁹

A 20. század során a regény „roman parlant”-ná változik, amelyben különböző csoportok képviselői, világa, szociális és kulturális gyakorlata jelenik meg (Petitjean–Privat 2007, különösen 5–6). A metz-i, magát etnokritika névvel azonosító irodalomkutatói és -antropológiai iskola hipotézise szerint a szépírói fikcióban „népi hangok” szólnak meg, a szépírói fikcióban társadalmi kategóriákat megjelenítő egyének autonóm módon kelnek életre. Ezért az iskola képviselői egyszerre vizsgálják a szépírói és „népi hangoknak” nevezett szociokulturális beszédmódokat.³²⁰

A szocialista eszmék és a szépirodalom használatának etnográfija (antropológiája)

A szocialista-kommunista világregend a megszokott – a feudalizmus és a kapitalizmus évszázadain keresztül gazdasági és politikai egyenlőtlenségeken alapuló – világot felforgató konstrukcióként került be a köztudatba. A világregendet megalapozó ideológiák és elméleti munkák szűk körben váltak ismertté, az oktatásnak pedig csak évtizedek alatt sikerült mindenki számára kötelező és fogyasztható tananyaggá preparálnia őket, a befogadási készségek kialakításához alkalmas módszereket megtalálnia (pl. alfabetizáció). Addig is a szocializmus eszméinek (a párt központi szerepe, a munkásosztály és a parasztság összefogása, az osztályharc, a munkaeszközök közös tulajdon volta) népszerűsítésében – a számukra vagy pozitív, vagy negatív – narratív reprezentációk játszottak meghatározó szerepet. A történetek az új ideológiát világ-, életszerűvé, elképzelhetővé tették, megjelenítették az értékek, az eszmények és bűnök új rendjét, az érvényesülés, az életvezetés, az együttélés, a munkavégzés, a konfliktuskezelés új elveit és stratégiáit.³²¹ A narratív repre-

³¹⁹ A kérdés történetének áttekintése: Tatarkiewicz 2000.

³²⁰ Az 1988-ban indult kutatások elméleti és módszertani megalapozása: Privat–Scarpa éd. 2010, Cnockaert–Privat–Scarpa éd. 2011. A szerző korábbi, irodalomantropológiai kérdéseket követő írásai: Keszeg 2002d, 2002e, 2004c, 2011c, 2012b.

A metz-i kutatócsoport személetébe illő gondolatot Móricz Zsigmond is megfogalmazott. Babits Mihálylyal folytatott vitában jelenti ki, 1913-ban: „Én arra volnék büszke, ha úgy írok, hogy a figurát, aki megszólal a tollam alatt, az összes tudományok ugyanúgy vehetnék vizsgálat alá, mint a valóságos élő lényt.” (Idézi Móricz 1954: 134.)

³²¹ A narratív pragmatika szempontjainak összefoglalása: Keszeg 2011a: 36–86.

zentációk oldották (vagy fokozták) az új világrendtől való idegenkedést, személyes és kollektív attitűdöket – rokon- és ellenszenvet – alakították ki a még nem létező, éppen hogy alakulóban lévő világgal szemben.

A történetkutatások megállapítása az, hogy vannak rövid életű és vannak időtálló történetek, vannak népszerű és kevésbé népszerű történetek. Vannak olyanok, amelyeket nem tudunk megkerülni, mert kötelező érvényűek, vannak, amelyeket illedelmesen meghallgatunk, amelyeket tisztelünk, amelyekért lelkesedünk s amelyeket követünk, vannak, amelyeket mi magunk is gyakran elmondunk, s olyanok is, amelyeket kerülnünk és szívesen elhallgatunk. J. Mehan nyomán 1979-ben két szerző határozta meg az *érdekes narratívumot* (*interesting narrative*),³²² amely „olyan világot hív életre, amelyben a kiindulási állapotot a cél állapotba változtató cselekedet vagy esemény nem olyan nyilvánvaló, hogy valószínűleg megtörténjék a dolgok szokásos menete mellett” (Beaugrande–Colby 1988/1979: 342).

A szocialista-kommunista narratívumoknak a performancia hiányával jellemezhető múlttal és kortárs valósággal szemben a szocialista világ mítoszát, jövőjét, felsőbbrendűségét kellett szemléltetniük.³²³ Ilyenképpen a szocialista narratívumok a mítoszokhoz hasonlóan a világ korrekcióját hajtották végre: az új rendszer győzelmét jelentették meg, az új, a tökéletes embert és társadalmat alkották meg.

Az etnográfia (antropológia) terminust a jelen tanulmányban hagyományos jelentésben kívánjuk alkalmazni. Szóhasználatunkban a társadalom értelmezésének azt a perspektíváját és módszertanát jelenti, amely a laikus, népi, a hatalom gyakorlásában részt nem vevő társadalmi réteg mindennapjait, mentalitását, gyakorlatait és kapcsolatrendszerét teszi a figyelem tárgyává. Nem a gondolat- és művészi értékteremtésre figyel – ami az elitkultúra területéhez tartozik –, hanem az eszmék és a művészi alkotások mindennapi életben, egyéni életvitelben, közösségi kapcsolattartásban történő – az elitista habitusoktól eltérő – használatára. Az ideológiáról mint kulturális rendszerről Clifford Geertz teszi az a megjegyzést, hogy habár általában evaluatív (pejoratív) jelentésben szokás használni, alapvetően nem negatív természetű (Geertz 2001: 29). Ahol a vélemények és a szabályok beépülnek a társadalmi gyakorlatba, ott az ideológia perifériára szorul, jelenléte nem hivalkodó, nem irritáló. Az ideológia ott válik aktívvá, ahol – az ideológia jegyében – változtatást kell végrehajtani, egy új életvilágot kell elképzelhetővé tenni, a hiányzó modell felmutatása által. Ilyen esetben az ideológia harcias természetűvé válik, megpróbálja megingatni a másként gondolkodók és az ideológiai hagyományok pozícióját (Geertz 2001: 55–58). Ilyenkor doktriner természetű, határozott és kizárólagos; futu-

³²² Tom Stafford 2010-ben *Narrative Escape* néven említi: Stafford 2010.

³²³ A kommunizmust alátámasztó, legitimáló tudományos mitológiát elemezve Lucian Boia megállapítja meg, hogy a a korszak tudományszemléletét a Haladás, a Történelem, a Tudomány és a Technika abszolutizálása jellemezte. A tudományos materializmus a tudományt kiterjesztette a teljes világ magyarázatára, abszolutizálta a munka szerepét, a kísérletezésekhez a világ újramodellálásának reményét fűzte, a determinizmust legyőzhetőnek, a természetet (klíma, növényvilág, földrajzi arculat), az új embert és az új társadalmat tudományosan és tudatosan modellálhatónak tartotta, a fogyasztási igények kielégítésének korlátait elháríthatónak hirdette. (Boia 2011.)

risztikus, mert a jövőben önmagát kívánja valóságossá tenni (Geertz 2001: 31). Az ideológia működése kétféle módon értelmezhető: az érdekelmélet és a feszültségelmélet felől. Első esetben az ideológia az előnyökért folytatott küzdelemben találja meg a maga hivatását, egy új elit pozícióját teremti meg. Második esetben az ideológia bevezetése valamilyen osztársadalmi egyensúlytalansági helyzetet hivatott kezelni, a szimbolikus ellenség kinevezésével, a küzdelemben való önmegegerősítéssel, a valakikkel való szolidarizálással, a pártoló magatartással (Geertz 2001: 35–40).

„Minden rendszernek megvan a maga írásmódja” – írja Roland Barthes. A marxista – általában a tekintélyelvű – írásmód sajátossága a beszéd (az írás) performatív jellegén alapszik: a kijelentés minden esetben ítélet, az igazság vagy a bűnösség deklarálása: „elvé megítélt formában adja vissza a valóságot” (Barthes 1996: 16). Ez az alkotásmód „új típusú tollnokot hozott létre, aki félig káder, félig író volt”. A káder-író meggyőződése, hogy „az írott mű cselekvés” (Barthes 1996: 17), az „írás jó lelkiismeret” (Barthes 1996: 16). A szocialista hatalom jelentősen újrafogalmazta a művészet hivatását és státusát. Előszeregettel ösztönözte, támogatta és népszerűsítette az országépítő társadalmi kategóriák képviselőinek szépirodalmi alkotói igyekezetét. Kinyilvánította a művészek témaválasztásával kapcsolatos preferenciáit (az új világ hírnökei, az osztályellenség marginalizálása és felszámolása, a rendszerépítés heroikus gesztusa és eredményei, az új ember genezise, a tehetség felkarolása). Az irodalomkritikában, -történetírásban és -oktatásban osztályharcos gesztusokat érvényesített: bírálta és elhallgattatta a más nézőpontokat és témákat érvényesítő (nemesi, polgári, rendszerellenes) irodalom alkotásait. Támogatta az új világ építésébe integrálódó személyek szépirodalmi önkifejezését, alkotói erőfeszítéseit, eredményeik népszerűsítését. Rokonszenvvel támogatta a paraszt- és munkásszármazású személyek szépírói orientációját.³²⁴ Az írás, általában az alkotás az új világ építését ösztönző és dokumentáló propagandává (is) változott, illetve a hatalom magát az alkotást az ipari és mezőgazdasági termelés (mennyiségi és határidős) mutatóival szabályozta és mérte.³²⁵

A fent elmondottakat a román Lucian Boia gondolatával foglaljuk össze. Ami a kommunizmust a többi totalitárius eszmerendszertől megkülönbözteti, az a tökéletes világ, az eszme győzelme megkérdőjelezhetetlenségének könyvben való megalkotása, az új világ könyvben való tökélyrevitelének megszállott igyekezete: „Minden kommunista vezető rengeteget írt (vagy mímelte, hogy azt teszi), mindegyikük igyekezett hozzájárulni a nagy marxista tudományhoz. Az írás civilizációja volt; az írás ebben az esetben a Szentírást jelenti; a szakrális szövegek gyűjteményét, amelyeket a végtelenségig másoltak, újramásoltak, kom-

³²⁴ Balázs Imre József egy 1945-ben Aradon megjelent irodalmi antológia szerkesztési elveként azonosítja a szerzők származását és foglalkozását: pl. géplakatos, vasmunkás, nyomdász, kéményseprő, szabó, földműves, famunkás. A téma szakirodalmi alapján vonja le azt a következtetést, hogy „a szerző foglalkozása, társadalmi helyzete mintegy hitelesíti a szöveg üzenetét”, illetve felszámolja a szöveg egységével kapcsolatos elvárásokat. (Balázs I. J. 2007: 20.)

³²⁵ A marxista írás a társadalmi cselekvés egyik formája: „A cselekvéshez kapcsolódó marxista írásmód nagyon gyorsan az érték nyelvezete lett.” (Barthes 1996: 15.) A fenti gondolatot Balázs Imre József is azonosította (Balázs I. J. 2007: 24–26).

piláltak, értelmeztek. Középkori szokás, amellyel Marxnak sikerült félreállítania a Bibliát, tanítványainak pedig az egyház atyáit. [...] A híres *alfabetizációs kampányok* ebbe a gondolkodási sémába illeszkednek. Nehezen tudjuk felmérni a hatásukat, mert a kommunista statisztikák mitikus statisztikák. A központi elvük azonban egyértelmű: a kommunista embernek kellett tudnia olvasni és kellett olvasnia. Elsősorban az alapító szülők írásait, az újságokat, a politikai és propagandisztikus szövegeket.” (Boia 2011: 89.)³²⁶

Kik tudtak olvasni és írni Oroszországban a 20. század elején?

Az oktatás terén a bolsevik Oroszország jelentős hátránnyal kezdte a 20. századot. Egy, a kolozsvári *Korunk* című folyóiratban 1928-ban megjelent, az orosz oktatási reformot ismertető tanulmánynak a legnagyobb elismerés mellett is el kellett ismernie, hogy „bár Oroszország nagy erőfeszítéseket tesz e téren, mégis körülbelül tíz évig fog még tartani, amíg annyi iskola és tanító lesz, hogy minden orosz gyermek iskolába járhat” (Danziger 1928: 705). A háttérben az új hatalomnak az a meggyőződése állt, hogy egy alfabetizált népet könnyebb a reformok útjára téríteni, brosúrák, plakátok, könyvek és újságok segítségével. 1917–1922 között Oroszországban polgárháború dúlt, amely a vörösgárda, a bolsevikok győzelmével ért véget. A fehérek elrejtöztek, a polgári elit pedig külföldi emigrációba vonult. J. V. Sztálin 1922-től az Oroszországi Kommunista Párt főtitkára lett, 1928-ban megkezdte a kolhozok szervezését.

Az 1870-es években Oroszországban mintegy 34-36 ezer elemi iskola létezett. Egyik részükről az egyház, másik részükről az állam, és ismét másik részükről maguk a közösségek gondoskodtak. A nagy szám megnehezítette a színvonalas és egyenletes oktatás biztosítását. Ugyanakkor az ezekben az iskolákba járó tanulók az iskoláskorúaknak csupán párányi részét tették ki. Az iskolák száma és az iskolába járás igénye az 1870-es évektől fokozódott. Ezen segített az 1874-es népoktatási törvény, amely a hittan, az egyházi szláv nyelv, az olvasás és az írás, a számolás és az ének tanulását tette kötelezővé.

1896-ban az orosz összlakosság száma 125,6 millióra rúgott; a gyerekek taníttatására 87 ezer elemi iskola állt rendelkezésre, az egyház és a különböző minisztériumok patronálásával; ezeket az iskolákat 3804262 gyermek látogatta. A képesítéssel rendelkező oktatók alacsony száma miatt 1882-ben a kormány lemondott az oklevél számonkéréséről. Az 1880–1890-es évektől megnövekedett az analfabetizmust felszámolni kívánó vasárnapi és esti iskolák száma és látogatottsága.

Az 1897-es népszámlálás adatai az analfabetizmus általános voltát örökítették meg. Oroszország lakóinak mindössze 3,02%-a fordult meg az iskolában; egy iskolán 1443

³²⁶ A művet francia nyelvről a szerző, Lucian Boia fordította román nyelvre. A fenti idézet K.V. fordítása. Itt emeljük ki az írásantropológia azon gondolatát, miszerint az alfabetizáció két lépcsőfoka eltérő szándékokat követett: az olvasnitudás a hatalom igénye volt, a kötelező olvasmányok elolvasatása végett; az írnutadás az individuális önmegvalósítást, az önkifejezést teszi lehetővé (Cavallo–Chartier dir. 1997: 785–786). Jelen esetben az alfabetizáció első fokáról van szó.

lakosnak kellett osztoznia. A lakosság 21,1%-a tanulta meg az írást. Az analfabetizmus foka nagyon eltérő volt a különböző társadalmi kategóriák körében. Míg a férfiak 29,3%-a alfabetizált, a nőknek csupán 13,1%-a; a városok lakóinak 45,3%-a, a falvak lakóinak pedig csupán 17,4%-a ismerte az írást. Az állam a 19–20. század elején hatékonyabban implikálódott az oktatásba, jelentősen növelte a tanítóképző intézetek számát. (Az oktatástörténeti adatok forrása: Szabó M. 2003.)

Mihail Solohov, az új idők mesélője

A maga korában Mihail Solohov (1905–1984) szerepet vállalt az új világ népszerű narratívumainak előállításában.³²⁷

A 20. század során során életéről narratív sztereotípiák kaptak lábra. Származása alapvetően meghatározta életét. Egy Don melletti tanyán született. A többnyire analfabéta, anyai ágon kozák jobbágycsaládból és környezetből néhány év alatt sikerült kiemelkednie. Írni magántanító segítségével tanult meg; középiskolai tanulmányokat végzett. A Don vidékének világát rajongásig szerette. Származása és ifjúkora révén a szegénységről és a szegény kozákok életéről szerzett tapasztalatokat. Ezzel magyarázható, hogy az 1917–1922 közötti polgárháború idején a bolsevik vörösgárdához csatlakozott. Lelkesedett Sztálinnak és Leninnek az osztályharcot, a közös gazdálkodást, a vagyonegyenlőséget hirdető eszméiért. Szülőföldjén vált a kommunista párt elkötelezett tagjává, maga is aktívan részt vállalt az analfabetizmus visszaszorításában, a kolhozok megalakításában, a közös gazdálkodás érdekében történő agitálásban. Valójában azonban aggódott a kolhozosítás és a mozgalom vezetőinek túlkapásai, a kolhozba lépett tömegek éhezése miatt.

Nagy művei, a *Doni elbeszélések*, a *Csendes Don*, az *Új barázdát szánt az eke (Feltört ugar)*, a *házáért harcoltak*, az *Emberi sors* rendre követik végig az orosz impérium és társadalom (ezen belül az eddig alig ismert kozákok) életének fordulatait, a polgárháborút, a vörösterror, a világháborút, az új világ építésének eseményeit. A regények története és a szocialista orosz világ története, valamint a szerző élettörténete szorosan összefonódott. A regények kötelező olvasmánnyá váltak, ideológiai és közéleti érzékenységet formáltak, mozgósítottak. Aktualitásuk, nagy példányszámuk, különböző nyelvekre való lefordításuk lehetővé tette gyors expanziójukat. Később a korszak társadalomtörténete dokumentumaiként kezelték. Szerzőjüknek pedig hazai és külföldi ismertséget, elismerést és kitiüntetések hoztak.

Az *Új barázdát szánt az eke (Podnyataja celina)* című regényt³²⁸ 1930-ban kezdte írni, 1932-ben fejezte be, időközben folytatásban részletek láttak belőle napvilágot. A ha-

³²⁷ Az 1920–1930-as években több orosz prózaíró vállalkozott az új világ építése monumentális regényben történő megjelenítésére. Összefoglalja: Jánosi 1966: 16–20.

³²⁸ A regényt Makai Imre és Gallyas Ferenc *Új barázdát szánt az eke* címmel fordította magyar nyelvre. A második fordítást Makai Imre készítette, ennek címe *Feltört ugar*. Színpadai változatát Sivó Mária ültette át magyar nyelvre, *Új barázdát szánt az eke* címmel.

talom számára kedvező történet új, a funkcionális analfabetizmust kiküszöbölő médiumokban is közönség elé került. 1933-ban elkészült színpadi feldolgozása, 1937-ben forgatókönyv íródott, majd 1939-ben a filmet forgattak belőle. 1949-ben Solohov megírta a regény második kötetét. A teljes regényt 1960-ban újraforgatták. 1941-ben irodalmi Sztálin-díjjal jutalmazták, 1960-ban irodalmi Lenin-díjat kapott. 1965-ben – kontroverzált döntést követően – irodalmi Nobel-díjat vehetett át. A korszak irodalmi kánonja megpróbálta esztétikai erényeivel értelmezni a regény sikerét (Gura 1957: 193–294, Jánosi 1966: 5–80, Maievschi 1970: 166–201, Novikov 1977: 209–228). Valójában azonban a regény messze túllépte az írás nullfokát.³²⁹ Ezt a kettősséget – az esztétikai érték mellett a harcos ideológia jelenlétét – a korabeli irodalomtörténetírás egyszerre hangoztatta. Solohovot azoknak az íróknak a sorába sorolta be, akik szociális érzékenysége a kizsákmányolás elleni tiltakozásként értelmezhető (Gorkij, Uszpenszkij, Korolenko, Csehov). Ebben a sorban a szerző nagy érdeme a kollektivizálás történetének, a kozák falu átalakulásának ábrázolása: „A szerző érzékletes művészi formában fejt ki azt a gondolatot, hogy a Kommunista Párt bölcs irányításával a szocializmus győzelme történelmileg elkerülhetetlen és természetes.” (Gura 1957: 204; saját fordítás.) A kor ideológiai kánonja a következő szemantikai motívumokat azonosította Solohov regényében: a nép és a párt erőfeszítései a szocializmus győzelme érdekében; a párt részéről felülről sugallt kolhozosítás tömegek általi kivitelezése; a párt és a nép kapcsolatának organikussá válása; az osztályharc érzékletes ábrázolása (vörösgárdisták, párttagok versus fehérgárdisták, kulákok); az új ember, a nép, a nép szószólóinak, vezetőinek megalkotása; a falu gyökereiben való átalakulása; a tömeg aktivizálódása; az eszméknek a mindennapi életbe való behatolása, a változások motiválása; a köztudat (a magántulajdonhoz és a munkához való viszonyulás) megváltozása; a versenyszellem megjelenése (Gura 1957: 204–219). Mint ideológiai kánonképző mű különböző nyelveken jutott el az unió állampolgáraihoz (ukrán, orosz, grúz, azeri, örmény, kazak, tádzsik, türkmén, üzbég, karél, moldován, mari, udmurt, tatár, csuvas). És rövid idő alatt eljutott Kínába, Európa és a Balkán országaiba, Amerikába (Gura 1957: 290).

Az életműben a regény előzménye a *Csendes Don*. A szerző maga is aktív részese volt a kolhozmozgalomnak. A regény az ezzel kapcsolatos élmények és aggodalmak megfogalmazása. Történésideje néhány hónap, helyszíne Gremjacsij Log fiktív kozák falu, 28 km-re egy várostól. Történései a kolhoz alakításáért végzett meggyőző munkát, az első közös tavaszi munkálatokat, valamint a kolhoz megdöntésére irányuló kísérlet kudarcát tartalmazzák. A történet elején, 1930 januárjának végén a faluba érkezik a leningrádi lakatos,

³²⁹ Roland Barthes szerint az „írás nullfokát” a semleges írásmódot, az írásnak a társadalmi és politikai kötelekektől, az alkotás hagyományaitól való függetlenségét, a szabad választás jogát jelenti (Barthes 1996). A politikai beszédmódot a szerző a következőképpen határozza meg: „a szó leírás, és egyben ítélet lesz” (Barthes 1996: 14). A szocialista korszak irodalomtörténetében visszatérő gondolat volt az orosz-szovjet irodalomnak a társadalmi valóság iránti érzékenysége (Gura 1957: 195). A szöveget, az írást mégis az juttatja tekintélyhez, hogy mint jelentéssel telített tárgy, a hatalom, az ideológia kiszolgálója.

Davidov; egyike annak a 25 ezer munkásnak, akiket a párt központi bizottsága felkészített és 1929 után a falvakba küldött a lakosság kolhozba való beszervezéséért és a falvak kuláktalanításáért. A kerületben 14,8%-os a belépés. Gremjacsij Log kollektív gazdaságába 18 család lépett be, a legszegényebbek, 107 éhes családtaggal. A falu pártsejtjének titkára Makár Nagulnov, volt partizán, a Vörös Zászló érdemrend birtokosa. Korábban belépett a társulásba, munkaeszközeit, állatait magával vitte. A társulás azonban összeomlott, Nagulnov pedig nincstelenné vált. A kolhozosítás harmadik irányítója az elnök, az özvegy Andrej Razmjotnov.

Az írás mint motívum Solohov regényében

A kolhozosítás történetének emlékezetes jelenetei orális beszédaktusok. Davidov közvetlenül a megérkezése után éjszakába belenyúló közgyűlést hív össze. A jelenlévők múltjukkal szembenézve foglalnak állást a sorsfordító esemény mellett, mondanak véleményt a magántulajdonról, a közös gazdálkodás előnyeiről és hátrányairól. A falu négy kulákjának kilakoltatása szintén a beszédesemény szintjén érzékletes. Valójában azonban az oralitás tekintély nélküli; a beszédesemények keretét, forgatókönyvét írott rendelkezések határozzák meg. Előírások teszik szükségessé egy-egy beszédesemény levezetését, a beszédeseményeket írott jelentésekben, döntésekben kell összefoglalni.

Az írás mint szimbolikus emberi identitás • A Don vidékén a közelmúltban elmentéses események zajlottak le, különböző hatalmak váltogatták egymást. A férfilakosság a meggyőződése, érdeke vagy egyszerű véletlen folytán hol az egyik, hol a másik oldalon kötelezte el magát. Az intézmények érvényességét elfogadó társadalomban az emberi identitást az intézmények legitimizálják, teremtik meg, igazolják. Az egyén a lojalitását, érdemeit, képességeit igazoló okiratokat szerez be, amelyek a társadalmi kapcsolatokban alter egójaként, tárgyasult identitásaként működnek. Az okiratok felmentik az egyént identitása állandó gyakorlásának, kinyilvánításának szükségessége alól. Hosszú időn keresztül tárolják, garantálják az egyén korábbi – esetleg elfedik az aktuális – identitását, tulajdonképpen az intézmény fennmaradásáig. Az intézmény jogokat, előnyöket biztosít az egyén számára, ugyanakkor kötelezettségeket, normákat ír elő számára. Az intézmény elvont ideológiája a körébe vont személyek életében materializálódik. S ugyanakkor az intézmény morálja áthatja az emberek közötti kapcsolatokat. Az okirat az intézmény és egyén kölcsönös viszonyát valósítja meg. Miközben az intézmény tekintélye át sugárzik az egyénre, e tekintélynek a társadalom általi elfogadása az intézmény tekintélyét termeli újra, szilárdítja meg. Az intézmény bukása az okiratok elértéktelenedését, az egyének identitásának, státusának, jogainak elavulását vonja maga után.

Polovcev, az első nagy háború volt kapitánya a kolhozosítás megakadályozásáért érkezik a faluba. Egykori katonája, a jómódú Jakov Lukics Osztrovnov házában rejtőzik el. A házigazda ingadozik a kolhozba való belépést illetően, látogatója hatására végül a közösségi eszme bomlasztója lesz. Most, amikor a gondozott, felszerelt ház és gazdaság, a

nagy, hozzáértéssel megművelt földterület, a tele magtár hirtelen kompromittálóná válik, élete alakulásáról így számol be a hajdani kapitánynak: „Az én ugarom mindig a legkülönb volt. Szóval mintagazda lettem, erről dicsérő oklevelet kaptam a körzeti mezőgazdasági hivataltól. Ott van, nézze meg. A vendég egy futó pillantást vetett Jakov Lukics ujjának irányába: a fakeretbe foglalt, viaszpecsétetes oklevélre, amely a szentképek szomszédságában és Vorosilov arcképe mellett függött.”

Jakov Lukics, akárcsak sorstársa, Frol kulák a szovjethatalom által kiállított irattal igazolja terménybeadási kötelezettségének teljesítését. Frol ezzel számítja megvédeni gazdaságát a kuláktalanításra szervezett bizottságtól. Reménye azonban szertefoszlik. A házába érkezett Razmjotnov és csoportja leltárba veszi és elkobozza a család ingóságait, a bútorokat, a ruhadarabokat, a gabonát. Jakov Lukics vendége, Polovcev számára viszont éveken keresztül védelmet nyújt egy okmány. Bár fehérgárdistaként a Szovjetköztársaság ellen harcolt, sőt egy forradalmár kivégzéséért is felelős, lefokozták, le tartóztatták és törvény elé állították, egy korábbi, a vörös hadseregbeli századparancsnoki beosztását igazoló irattal eltereli magáról a gyanút. A forradalom után tanítóként dolgozott.

A válságos, átmeneti, konfliktusokat hozó, az elköteleződések, meggyőződéseket változtató időben az identitást igazoló okiratok mindennél többet érnek. Az írás értékét, tekintélyét jelzi a kitüntetett helyen, a szakrális térben való őrzése. Az előbbi idézet végén értesülünk arról, hogy Jakov Lukics a szentképek és a szovjet marsall portréjának szomszédságában őrzi mintagazda oklevelét. Vendégével beszélgetve a tükör mögül húzza elő azt az iratcsomót, mely terménybeadási kötelezettségének teljesítését igazolja. Andrej Razmjotnov ötévi távollét, katonai és frontszolgálat után tér haza. Fiatallal felesége helyett csupán annak a szentkép mögé tűzött levele várja. A megözvegyült férfi évek múltán élet társat talál. Mikor azonban Marina Pojarkova kilép a kolhozból, Razmjotnov az özvegyet méltatlannak érzi magához. Szakításuk szimbolikus gesztusa: összeszedi és hazaköltözteti a nő lakásába átszállított személyi iratait.

Drámai esemény színhelye a kerületi pártbizottság ülésterme. A baloldali elhajlás, a párt vonalának elferdítése miatt felelősségre vonják a kollektivizálás lelkes vezetőjét, Nagulnovot, a Gremjecsij Log-i pártsejt titkárát. A büntetés: a párttagság megvonása. A tagsági könyv értékét jelzi a vádlott kétségbeesett kitörése: „A tagsági könyvem nem adom oda!... – ismételte Makar. Hangja erősödött, homlokáról és csontos arcáról lassan eltűnt a kékes sápadtság. – És a pártnak még szüksége lesz rám... És én a párt nélkül nem élhetek! Neked pedig nem engedelmekedem! Itt van a tagsági könyvem, a mellső zsebben. Próbáld meg, vedd ki! Átharapom a torkodat!...”

Az írás mint fétis • A tárgyak valamilyen oknál fogva gyakran jutnak valós értékük-nél nagyobb tekintélyhez. A szövegek ilyenfajta, szemantikai értéküktől független felértékelődése, akárcsak az egyéb tárgyak esetében, társadalmi konszenzus eredménye. Az egyén ily módon kiszolgáltatott az írott szövegnek. Mihelyt közössége elfogadja érték-voltát, nem vonhatja ki magát hatása alól. Az írás tekintélyét valló és gyakorló társadalom-

ban az egyénnek nincs kompetenciája/bátorsága/joga felülvizsgálni értékét, szubjektív módon viszonyulni hozzá.

A Szovjetköztársaságban erőre kapó új hatalom keresi, előírja azokat a dogmatikus manifesztumokat, amelyek az új rendszer ideológiai vonalát hordozzák, s amelyeket feltétlen tiszteletben kell részesíteni. Ilyen alapműnek bizonyul Sztálin elvtárs *Pravda*-ban 1930 márciusának elején megjelent cikke, az *Akiknek a siker a fejükbe szállt*, amely a kollektivizálásnak a magángazdaság elleni túlkapasaira figyelmeztet. (Valódi célja nem a magángazdaság védelme, csupán a magángazdaság iránti tisztelet látszatának keltése.) A cikk hatását érzékeltetik az alábbi sorok: „Gremjacsij Log fennállása óta soha újság még nem gyűjtött maga köré olyan nagyszámú hallgatóságot, mint ezen a napon. Csoportokba verődve olvasták a házakban, a közökben, a csűrök lépcsőjén.” A balos túlkapással megvádolt Makar a cikk olvastán érti meg tévedését: „Sztálin elvtársnak a cikke keresztülfúrt, mint a golyó, és felforrt bennem az én heves vérem. Ez olyan cikk, hogy ha egyszer a mi Sztálin elvtársunk megírta, akkor én, vagyis Makar Nagulnov zsupsz, máris arccal a sárba vágódva, a lábamról leverve fekszem a földön...” S bár a cikk fogadtatása, hatása kísértetiesen hasonlít a tekintélyt veszített szentírás korábbi hatásához, azzá válni mégsem tud. Megmarad dogmának, amellyel nem szabad vitába szállni: „A cikk körül nem lehet vitát kavarni” – figyelmeztet a kollektivizálásra kiküldött Davidov elvtárs. S minthogy osztályideológiája nem a gyűlölet, a viszály megszüntetését, csupán enyhítését propagálja, a társadalom nem fogadja osztatlan elismeréssel. A cikknek a hatalommal kell összefonódnia, hogy tekintélyhez jusson: egyesek saját magatartásuk igazolását, mások figyelmeztető erkölcsi kódexet, ismét mások büntetőkönyvet lássanak benne.

Az írás – performatív cselekedet • Gremjacsij Logban az írás a rendszerek gyors változása idején honosodott meg. Az írás gesztusa új test-technikaként³³⁰ épült be a hagyományos mozdulatok közé, hol egyik, hol másik gesztus jelentését és funkcióját vette át. A regényben olvasható az alábbi indulatos párbeszéd:

„– Azonnal írd alá nekem, hogy holnap beszállítod a gabonát, holnap pedig én szállítalak be téged oda, ahová kell. Ott majd kipuhatolják, kitől hallottad az efféle beszédeket! – Letartóztathatsz, de sem aláírást, se gabonát nem adok! – Írd alá, azt mondom! – Haldaszd el egy kicsit... – Amíg szépszóval kérlek...”

Nagulnov fegyverének, fenyegetésének hatása van. Banniyk aláírja a nyilatkozatot és másnap reggel beszolgáltatja a negyvenkét pud búza vetőmagot.

Az írás a tekintélye révén beleszól az események alakulásába. Az írás mint cselekvés eseményeket indít el, gyorsít fel, zár le. Míg az elhangzó utasítás végrehajtását el lehet odázni, az írott szót senki sem meri megkerülni, sem megfellebbezni. A kerületi pártbizottság a Kerületi Mezőgazdasági Szövetséggel egyetértve Davidovot írásban a kolhoz-

³³⁰ A terminust Marcel Mauss használta az alapvető cselekvések elvégzésére kultúránként alkalmazott gesztusok megnevezésére (vö. Mauss 2004b: 425).

vezetőség elnökévé *nevezi ki*. A kulák Frol ingóságait leltárba írják: *lefoglalják, kisajátítják*. A közgyűlés egyhangúan fogadja el a döntést. Amikor az állatok beadása előtt az emberek mészárolni kezdik a teheneiket, juhaikat, a vezetőség érvelése, rábeszélése mit sem használ. Mikor a rendelkezést *jegyzőkönyvbe foglalják*, a pusztítás hirtelen megszűnik. A kerületi pártbizottság elégedetlen Gremjacsij Log kolhozának lassú fejlődése miatt. Nagulnov és Davidov káderlapjába írják a kudarcot: *kritikát gyakorolnak*. A Nagulnovot ért igazságtalanság fölött Balabin nem hajlandó napirendre térni. Megfogadja, hogy az esetet megírja a körzeti pártbizottságnak: *bosszút áll*. Miután a módos családok ruhadarabjait, használati eszközeit kisajátítják, Jakov Lukics elkezd a blanketta írást: *a javak újraelosztását*. A kerületi pártbizottság írásban értesíti a kolhozot, hogy Davidov alkalmas az elnöki tisztségre: *felelősséggel ruházza fel*.

Az írás a mindennapi életben kontextualizálódik, tekintélyhez, hatalomhoz jut. Az új világban az írás deszegmentálódik, a hatalom gyakorlásának operatív gesztusává válik. Beépül az emberek közé, leépíti a személyes viszonyokat, azoknak az intézeteknek a me-revségét honosítja meg, amelyek az írást alkalmazzák. Davidovot a kerületi pártbizottsághoz rendelik; mikor a titkár tudomást szerez arról, hogy étlenül érkezett, a következő utasítást írja feleségének: „Liza! Kategorikusan elrendelem, hogy haladéktalanul és ellentmondás nélkül szolgáltass ki ebédet jelen cédula átadójának. G. Korcszsinszkij.”

Az írás értékének inflálódása • Az írott szövegek elburjánzása, az írott szöveget kiállító intézmények számának megnövekedése az írás értékének, presztízsének zuhanását vonja maga után. Az iratok előállításának és felhasználásának manipulálhatósága megkérdőjelezi az intézmény tekintélyét, az egyének és az intézmények, valamint az egyének kapcsolattartásának hitelét.

A Jakov Lukics házába érkező, a rendszer megdöntését előkészítő Ljatyevszkij cinikusan válaszol a házigazda óvatosságra intő szavaira: „– Minden zsebem tele van hamis igazolvánnyal, gazduram, ha pedig szorul a kapca, ha nem fogadják el, akkor előmutatom ezt a mandátumot... Ezzel mindenüvé eljutok! – Ruhája öbléből elővett egy halvány fényű, fekete mauzert, és változatlanul vidáman mosolygott...” A végrehajtó bizottság elnöke a következőképp zár le egy vitát: „– Balabin, ne tüzelj! Mit forrongsz? Tessék, írd meg a véleményedet a körzeti pártbizottsághoz, de mi már szavaztunk, s te a veszett fejsze nyelével hadonászol.”

Jakov Lukics egykori kapitányának, Polovcevnek számol be a polgárháború időszakáról. 1920-ban lovait és ingóságait elveszítve, üres házba tért haza a menekülésből. A bolsevik hatalom a házát kiürítette, az utolsó szem búzát is elkobozta. „Elbánnak az emberrel, osztán nyugtát adnak róla, hogy el ne felejtse. – Jakov Lukics felállt, a tükör mögé nyúlt, s nyírott bajuszába mosolyogva, előhúzott egy iratesomót. – Itt vannak a nyugták arról, hogy mit adtam be huszonegyben; adtam gabonát is, húst is, vaját is, bőrt is, gyapjút is, aprójószágot is, még felnevelt ökröket is vezettem a begyűjtőhelyre. Ez meg az egy-séges mezőgazdasági adóív, ez az önkéntes hozzájárulási ív, ezek megint biztosítási nyug-

ták... Még a kéményfüstért is fizettem, meg azért is, hogy eleven jószág áll az istállóba... Nemsokára egész zsákravalót összegyűjtök ezekből a papírokból” – fakad ki Jakov Lukics.

A tavaszi vetést megakadályozni, a közösbe lépett gazdákat elbizonytalanítani akaró Polovcev rémhír terjesztésével kelt pánikot. Levele hatására az emberek megrohamozzák a magtárakat, szétszórják, erőszakosan visszaveszik a beszolgáltatott vetőmagot. A híresztelés szerint ugyanis a szovjethatalom titokban külföldi piacon kívánja értékesíteni.

A belépési nyilatkozat mint szövegtípus • A belépési nyilatkozat az intézmény-nyel kötött szerződés. Formája, tartalma és terminológiája az intézmény által meghatározott. Átala az intézmény önmagát konstruálja meg, nyilatkoztatja ki. Reprodukálása, megírása s különösen aláírása az intézmény hatalmi pozíciója elfogadásának, vagy az intézménnyel való feltétlen azonosulás szimbolikus gesztusa. Az egyén feszítv módon nyilvánítja ki az intézmény céljaival, előírásaival, normáival való egyetértését. Átala az egyén a társadalmi viszonyok szerkezetébe lép be. Egy közösség tagjává válik, szembekerül érdekközösségének „ellenségeivel”, elismeri az intézmény strukturális és társadalmi hierarchiáját.

Gremjacsij Log gazdáinak kolhozba való belépését hosszas vajúadás, töprengés előzi meg. A nyilatkozat aláírása elődeiktől örökölt mentalitásuk, életvitelük átrendezésének vállalását jelenti.

A döntés éjszakája Kondrat gazda számára vívódás, a gazda-múlttal, -életformával való leszámolás ideje. „Hajnal felé elszunnyadt. Nehéz, nyomasztó álma volt. Nem egykönnyen vállalta Kondrat a kolhozot! Vértől szívvel, sírva tépte el azt a köldökszínórt, amely a vagyonhoz, az ökrökhöz, a földceskéjéhez kötötte... Reggel megfrüstökölt... Fájdalmasan összeráncolta homlokát, amelyen mint éles karima, húzódtott végig egy szélcserezette sáv. Sokáig kínlódott a nyilatkozat megfogalmazásával; végre sikerült.

»Makar Nagulnov elvtársnak a Gremjacsij Log-i kommunista pártsejtben.

Nyilatkozat

Én, Kondrat Hrisztoforov Majdannyikov középparaszt, kérem, vegyenek be a kolhozba feleségemmel, gyermekemmel, vagyonostul, jószágostul. Engedjék meg, hogy részese legyen az új életnek, mert én teljesen helyeslem.

K. Majdannyikov«

– Beléptél? – kérdezte az asszony. – Be. – Beviszed a jószágot is? – Be. Mingyán... No mit jajveszékelsz, te bolondok bolondja? Hát nem koptattam eleget a tüdőm, nem magyaráztam eleget. Oszt most mégis a régi nótát fújod. Hisz már te is ráálltál! – Csak a tehenet sajnálom, Kondrasa... Máskülönben nem bánom. De ezér az egyér fáj a szívem... – mondta az asszony mosolyogva, és kötőjével letörülte könnyeit.”

Ugyanilyen vívódás előzi meg a kilépési nyilatkozat megírását. Drámai összecsapást eredményez a kozákoknak a Polovcev által szervezett „A Don Felszabadítási Szövetségéből való kilépési szándéka. A kolhoz, a szovjethatalom ellen küzdő szövetségnek ugyan csak a belépési nyilatkozat alapján számon tartott tagsága van.

Összefoglalás

Az előző példák és nem hivatkozott társaik feljogosítanak arra, hogy a regény értelmezésében az írást jelentést szervező motívumnak tekintsük.³³¹ Még akkor is, ha ez megbontja a szerző által elrendezett jelentésvilágot, s valójában a szerzői intenciók ellen munkál. A regénybe beépíti a regény születésekor a társadalomban és a szerzőben az írással szemben élő pozitív előítéleteket: az írás felsőbbrendűségét, tekintélyét, hatalmat reprezentáló voltát. Így érthető meg az a kijelentés, amit korábban tettünk: intézménnyé alakulva az írás beleszól a társadalom és egyedeinek életébe, szervezi a társadalmat, társadalmi viszonyokat alakít ki és dominál.

Az új hatalom programatikus írásművekben fogalmazta meg az új világgal kapcsolatos elképzeléseit. Ezért az új világ építésének feltétele volt az analfabetizmus felszámolása.

A partikuláris célokat és érdekeket szolgáló intézményi írás törvényszerűen osztja meg a társadalmat. Előnyös és hátrányos helyzeteket és pozíciókat teremt és állandósítja a társadalmi egyenlőtlenségeket. Mihelyt az ember számára – legyen az bármilyen közéleti fogalmazvány is – előírják, mit és hogyan szabad/nem szabad, kell és lehet írnia, az egyén tulajdonképpen tudtán kívül saját érdekei ellen fordul. „A »profi« nálunk [az Egyesült Államokban] eleve a hatalom embere. [...] A szakértők ma már különböző intézmények alkalmazottai: kivitelező emberek, tervezeteket lebonyolító automaták. Jó vagy rossz az utasítás, ők végrehajtják. Kritikátlanul, meggyőződésük ellenére – minden felelősség nélkül. Aki profivá vált, azt bekebelezi és korrumpálja a rendszer.” (Goodman 1983.)³³² A hatalmat gyakorló írás embereket torzít el: azt is, akit a hatalom kisajátít, bekebelez, azt is, akit megbélyegez, marginalizál.

Az írásbeliség története nem csupán az írott jelek rendszerének kialakulásával kezdődik, hanem az írásnak a társadalomban való kontextualizálódásától. A kolhozépítés világában az írás szorosan összekapcsolódik az egyének életpályájának fordulópontjaival. A korabeli hatalmi intézmények által működtetett írás pozitív vagy negatív irányban befolyásolja az emberi életpályákat. Az írás használata pályaalkító stratégia, amely lehetővé teszi a hatalomhoz való felzárkózást, a hatalmon lévő párt által forgalmazott ideológia megismerését, népszerűsítését, érvényesítését.

Gremjacsij Logban az íráshasználat csupán vallásos előzményekkel rendelkezik. A szentíráson kívül a faluban egyéb könyvek nem találhatók, hiányoznak az írásra és az olvasásra berendezett környezetek, hiányoznak az írás és az olvasás habitusai. A kézírásos és a nyomtatott kultúra hagyománytalansága miatt az írás Gremjacsij Log lakóit elődeik és maguk más (orális, kommunikatív emlékezetes és személyes kapcsolathálón alapuló) kultúrájától távolítja; ismeretlen, új világot szervez számukra. A földművelésben az elődök által használt hagyományok helyett a kor ideológusai által kidolgozott, a párt által

³³¹ A motívum önálló folyamatjellegét, mozgáslehetőségét ismeri el Széles Klára: „magába sűríti előzményeit, múltját, illetve lehetséges jövőjét, annak többféle esélyét” (Széles 1979: 699).

³³² A társadalomtudományokban a jelenséget az „organikus értelmiségi” kategóriája nevezi meg.

kiképzett 25 ezer munkás által közvetített eszményt kell követniük. A 20. század eseményei által fellendített íráshasználat mostoha körülmények között érvényesül. Hiányoznak az írás eszközei (papír, íróeszköz és íróasztal), az írás szegényparaszti tárgyi környezetben és élettérben történik meg (a lakás bármelyik bútordarabjának felületén, a nap bármelyik időszakában). Az írás és az olvasás hagyományának hiányában az írás és az olvasás nem a szellemi felszabadulás gyakorlása, hanem egy új alávetettség elfogadása és gyakorlása. Az írás és az olvasás kulturális gesztusainak begyakorlatlansága miatt az írás és az olvasás a földművelés erő kifejtését igénylő gesztusai közé épül be. Ez magyarázza azt, hogy a Gremjacsij Log-i parasztok csupán végső kényszerhelyzetben folyamodnak íráshoz. Az írói és olvasói autonómia hiányában a szövegalkotásnak merev tartalmi, formai, frazeológiai normáknak kell megfelelnie; az olvasásban kötelező értelmezési kánonok érvényesülnek. A hatalom nincs tekintettel a lakosság funkcionális analfabetizmusára.

Solohov története a szovjetország kolhozépítés eufóriájának és konfliktusainak idején készült és került forgalomba. Így a regény az előbb vázolt kulturális kontextusba illeszkedett. Egy frissen és rohammal alfabetizált társadalom számára *interesting narrative*-ot jelentett, s feltételezhetően aktuálisabb és pragmatikusabb üzeneteket is hordozott számára, mint amelyeket egy esztétikai horizontokat vizsgáló olvasó (akkor és ma) receptál belőle. Tyitok Borogyin, Frol Damaszkov, Lapsinov sorsa a módos gazdák számára kidolgozott kuláksorsot mutatta. Gyemka Usakov hétgyermekes feleségének a kulákoktól elkobzott új, drága, szép és tiszta ruhákba való felöltöztetése az új világrend megragadó romantikus, a kizsákmányolással azonosított vagyonszűkülés megszüntetésének illúziója volt. Davidov, a regény főszereplője Sztálin és a párt éleslátását igazolta, az osztályharcot, a munkás–paraszt szövetséget életvitelébe illesztette és gyakorlatba ültette. A kolhoz megrohamozása és megvédése, Polovcev és a Don Felszabadítási Szövetség kudarca a kolhozosítás elkerülhetetlenségét sugallta.

Don vidékének térképére Solohov vezette rá azt a Gremjacsij Log-ot, amelyben kételemek, konfliktusok ellenére megvalósult a közös gazdálkodás eszméje. Ebben a faluban együtt van és megszólal Sztálin, Davidov, Polovcev, Frol, azaz a forradalmár, az ellenforradalmár, az agitátor, a jogaitól és vagyonától megfosztott parasztgazda, a felkarolt szegényparaszt. A szépirodalom identitásváltását jelzi az, hogy befogadása nem szépirodalomként történik meg (Lesne 2014).

Nicolae Ceaușescu „tündöklése és bukása”: az írás vs. oralitás

Az új világrendet a mi társadalmunk felé is az írás, az írott narratívumok közvetítették, forgalmazták.

A történetek sajátos csoportját képezték a szocialista és kommunista sikertörténetek és -biográfiák. A szerveződő új ideológia a hatalmát a szépirodalom felé is kiterjesztette. Az ideológiai élű kritika elmarasztalta és kompromittálta a polgári ízlést és szemléletet, a gyermekirodalomban a népmesei hagyományokat. A könyvkiadás a hiányzó

harcos narratívumok hiányát a fordításirodalom implantálásával igyekezett pótolni. Az 1940-50-es években Romániában 5–8000 példányban látott napvilágot a I. V. Sztálin *Az ifjúság legjobb barátja, Szovjet népmesék Leninről és Sztálinról, Minszki Lajos kommunista ifjúmunkás hősie élete*, M. Prilezsaeva *Melletted vagyunk, elvtárs* című ifjúsági regénye, *A kolhozifjúság boldog élete*, M. I. Kalinin *A kommunista nevelésről* című beszédgyűjteménye. Az évtizedek folyamán a Román Kommunista Párt illegális múltjának, a proletariátus kapitalizmus ellenes küzdelmének több hőse került be a köztudatba, a mozgósítás, a példaadás szándékával (Vasile Roaită). Végül a személyi kultusz kiépülésének idején a diktátor harcoss ifjúkorának története vált a kommunista embereszmény reprezentációjává (Maticescu 1981). Az 1970-es évektől kezdve a romániai médiában napirenden volt a rendszerrel szimpatizáló tucatfigurák biográfiájának heroikus formába való átírása. Rendre a hazai szerzők műhelyében is elkészültek az új világ szépirodalmi narratívumai (Asztalos István *Fiatál szívvel*, 1952; Nagy István *Réz Mihályék kóstolója*, 1946; *A legmagasabb hőfokon*, 1951; *A mi lányaink*, 1954; Zimán József *Inások*, [1953, 1954]; Papp Ferenc *Az új mozdony*, 1951; *Viharos tető*, 1953 című regénye, Sütő András *Új bocskor*, 1954 című elbeszélése.) A regényszüzsék az új eszmékkel, mentalitással felvértezett pozitív, és a hagyományokhoz ragaszkodó, s ezért anakronisztikus-sá váló hősök összecsapását, a gyárak államosítását, a földek kollektivizálását jelenítették meg.

A kollektivizálásról a Solohovéhoz hasonló nagy regény magyar nyelven nem készült.³³³ Az erdélyi irodalomban Horváth István írta meg a közös gazdálkodás kezdetének történéseit. A *Török a parlagot* című a párt-küldte traktor megérkezésével, a határ egybeszántásának megkezdődésével zárul. A regény nem emelkedik a korszak irodalmi mércéje fölé.

A kommunista eszmények propagálásában a regényhez hasonló nagy szerepe volt a filmnek. 1948 végén sor került a filmipar államosítására a 303-as számú törvény alapján. Ennek következtében a filmszínház nagymértékben a politikai propaganda intézményévé alakult át. Ezt szemlélteti az a kimutatás, amely szerint 1948 utolsó évnegyedében a romániai színházakban 715 filmet vetítettek, ebből 428 szovjet eredetű volt.³³⁴ Az országos építőtelepeken, gyárakban játszódó történetek a fikció segítségével igyekeztek megneme-

³³³ Szilágyi Márton három szépirodalmi alkotás alapján foglalta össze a tézisítés magyarországi szépirodalmi reprezentációinak sajátosságát (Csák Gyula: *Mélytengeri áramlás*, 1962/1963, Tamási Áron: *Szirom és Boly*, 1960, Sánta Ferenc: *Hűsz óra*, 1963/1964). Minthogy a nyilvános diskurzus ellenőrzés alatt volt, sem a szépirodalom, sem a korabeli recepció nem fogalmazhatott meg ellenállási tartalmakat (konfliktusok), a téma kikerült az agrártörténeti kontextusból, társadalmi problémaként tematizálódott. Szintén a kor ideológiai előírásainak vitathatatlansága eredményezte azt, hogy a téma feldolgozása elvesztette „az esztétikai közlésképességét”. Ez a kényszerhelyzet okozta azt, hogy a radiális változás nem jelent meg esztétikai közegben: „Legalább ilyen súllyal volt jelen a korszak irodalmában az átalakuló falu világát, a lassan erodálódó, elenyésző paraszti múltat elégikus vagy nosztalgikus módon ábrázoló szemlélet is – gyakran egyébként egy kiindulását tekintve etnográfiai megközelítés létező tradíciójával elfedve mindezt.” (Szilágyi M. 2015: 321.)

³³⁴ Forrás: <http://www.comunismulinromania.ro/index.php/cinematografia-in-primii-ani-ai-comunismului>; letöltve: 2018. dec. 18.

síteni az értelmetlen és hatékonytalan szocialista termelést, heroizálni a morális és intellektuális kvalitások nélküli politikai elitet, a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség párt körül szerveződő egységét (*Răsună valea, Zeng a völgy*, 1951; *Nepoții gornistului, A trombitás unokái*, 1952; *Desfășurarea, Kibontakozás*, 1954; *Cu mâinile curate, Tiszta kézzel*, 1972; *Accident, Baleset*, 1976; *Operațiunea „Monstrul”, „A szörny” akció*, 1976).³³⁵ A korabeli Romániában a film volt az egyedüli közeg, amely következetesen képviselte Nicolae Ceaușescu államelnöknek a Sztálintól kölcsönzött, a forradalmi romantika aktualitásáról vallott meggyőződését. A forradalmi romantika a kritikai realizmussal szemben az ideálok valóságba ültethetőségét vallja.³³⁶

Akárcsak Oroszországban, Romániában is az új hatalom gyors alfabetizációs kampányt hirdetett meg. A népi hatalom, a szocializmus és a kommunizmus korának gazdasági életét jelentős események határozták meg. 1947. december 30-án Románia köztársasággá alakult, néphatalom jött létre. 1965. július 19–24. között zajlott le az RKP IX. Kongresszusa, amely Nicolae Ceaușescut a Központi Bizottság főtitkárává választotta. 1969. március 13-án a Nagy Nemzetgyűlés Nicolae Ceaușescut az Államtanács elnökévé választotta, s ezzel kezdetét vette a véleménykülönbséget nem tűrő személyi kultusz. A 20. században Romániában kibontakozó ideológiai forradalom magába építette a tudományos-technikai forradalom szellemét. 1968-tól az új társadalomeszmény a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom lett.³³⁷ 1974-ben a társadalomépítés fordulóponthoz ért, a sokoldalúan fejlett társadalom átlépett a kommunizmus építésének szakaszába.³³⁸ Az embereszmény a sokoldalúan fejlett szocialista ember.³³⁹ A műszaki képzés politikai ideológiával való átítatása 1948-ban kezdődött. Ebben az évben Romániában minden felsőoktatási intézményben kötelezővé vált a marxista filozófia oktatása (Bărsănescu–Bărsănescu 1978: 151).

A második világháborút követően több tanügyi reform és intézkedés követte egymást. 1948. augusztus 3-án megszavazták az oktatás reformtörvényét. Ennek értelmében felszámolták a magán- és a felekezeti iskolák, az oktatás demokratizálódott, származástól, felekezettől és nemzetiségtől függetlenül bárki számára hozzáférhetővé vált. Az okta-

³³⁵ Egy elemzés szerint a kommunista éra román filmgyártása előbb a történelem mitizálását, ezt követően a verhetetlen, mindenütt jelenlévő szocialista hős megteremtését végezte el (forrás: <http://revistasferapoliticii.ro/sfera/135/art13-alexandru.html>; letöltve: 2018. dec. 18.).

³³⁶ *Az ifjúság forradalmi romantikája* című kötet 1984-ben látott napvilágot a Politikai Könyvkiadó gondozásában.

³³⁷ A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom fogalmának kifejtése: *Programul Partidului Comunist Român de fațărire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea a României spre comunism*. Editura Politică, București, 1975. Korábban: N. Ceaușescu 1972, 1974.

³³⁸ *Proiectul de Program al P.C.R. de edificare a societății multilateral dezvoltate și a înaintării României spre comunism*. 1974.

³³⁹ Miközben a köznyelvben a sokoldalúan fejlett szocialista ember a szaktudást és a munkaerkölcsöt elutasító embert jelentette. A román akadémikus, Nicolae N. Constantinescu a „muncitor productiv colectiv” terminust alkalmazta a munkamegosztásban szakosodott, a maga szakterületén elmélyült munkás megnevezésére (Constantinescu 1981).

tás szellemiségét a tudományos és történelmi materializmus képezte. Az oktatás szintjei az iskola előtti, az elemi, a középszintű és a felsőoktatás. Az oktatás szemlélete az osztályharc eszméjére épült. A Nagy Nemzetgyűlés 1953-ban megszavazta az 1-2-3 éves, nappali, esti és látogatás nélküli képzési formával rendelkező munkásegyetemek működését. Egy 1959-ben kelt határozat intézményesítette egyetemi szinten is az esti és a látogatás nélküli képzést, s ezáltal a már munkahellyel rendelkező felnőtteknek lehetővé vált a továbbtanulás. Az iskolai végzettség nélküli fiatalok és felnőttek számára alfabetizációs programokat szerveztek, télen, esténként, minden településen.

A második fordulópontot képező rendelkezés a 11/1968-as oktatási törvény volt, amely a 10 osztályos oktatást tette kötelezővé (s ezzel a líceumi oktatásban két „lépcsőt” vezetett be), s amely az általános műveltségi líceumok mellett meghonosította a szaklíceumi képzést. Az 1970–1971-es tanévtől az általános és középiskolák tananyagában új tantárgy jelent meg, a műszaki-termelési ismeretek. Az 1976/22-es törvény sürgette az oktatás és termelés, kutatás összefonódását. A reformok folyamatában a harmadik fordulópontot az 1978/28-as törvény képezte, amely az oktatás politizálásának nyitott kaput, a képzés nemzeti jellegét erősítette fel.

Az oktatás forradalmának méretéhez és átgondoltságához hasonlított a tömegkommunikáció, a tömegmédia területén bekövetkezett változás. Megnőtt a könyvkiadók, a lapok száma és példányszáma, minimális lett a megvásárlási ár, kifogástalan volt a terjesztés. Ezek a csatornák a nemzeti szocialista-kommunista garnitúra kitermelődése, majd a személyi kultusz kiépülése után sokszorosan ellenőrzött, a kommunista eszményekkel átítatott idealisztikus, a valóságtól elrugaszkodott tartalmakat forgalmazták. A cenzúra elérhetetlenné tette mind a kortárs alternatív gondolkodást és médiát (könyvbehozatal, előfizetés, külföldi utazások lehetetlensége, a rádió- és tévéadások zavarása). Az új rendszer ideológiai-eszmei előzményei és friss eszméi folyamatosan és nagy példányszámban kerültek a könyvesboltokba és a könyvtárakba, s kötelező olvasmánnyá váltak.

A korszak populáris kultúrájában két ellentétes tendencia polarizálódott: a rendszer által konstruált és terjesztett kommunista mítosz, valamint az ellentételes védekezési mechanizmus.

A kommunista, s ezen belül a román kommunista mítosz kiépülését követően állandósult a kommunista rítusok rendszere, amelyek forgalomba hozták, receptálhatóvá, átélhetővé, kötelezővé tették a mítoszt.

A kommunista mítosz tartalmi komponensei: a hősi nemzeti múlt, s ezen belül a munkásmozgalom a maga győzelmeivel és szereplőivel, az ország természeti szépségei és gazdagsága, az új világ építésének epopeája, a kommunista vezér biográfiája.³⁴⁰

A vörös mítosz új időszámítást léptetett érvénybe. Az éves kalendárium a párt főtítkára és felesége, a „tudós asszony” januári születésnapjának megünneplésével kezdődött (január 26., illetve január 7.). A média az egész hónap során a pártsejtek üdvözlő távira-

³⁴⁰ A romániai kommunizmus mítoszként való értelmezése: Boia 2005, Bodó szerk. 1998.

taik, a gazdasági egységek túlfűtött és irreális fogadkozásait, művészek és álművészek alkalmi alkotásait, magánszemélyek elkötelezett nyilatkozatait közölte. Az esemény a házaspár felkészítésével és az ünnepeket díszbeszédével tetőződött. Ugyanez a szertartás ismétlődött a Román Kommunista Párt megalakulásának (1921. május 8.) évfordulóján. A mítosz beszívárgott a munkásmozgalom nemzetközi ünnepébe (május 1.), a nemzetközi nőnap (március 8.), Románia orosz tömb oldalára való átállása (1944. augusztus 23.), a királyság megszüntetése, a népköztársaság kihirdetése (1947. december 30.) évfordulójának megünneplésébe. Hasonló országos eseménnyé váltak az ötvenként tartott pártkongresszusok és az alkalmi pártkonferenciák. A zsurnalisztika fenntartás nélkül alkalmazta az *aranykor*, a *fénykor* terminust. Ceaușescu volt a *dicső vezér*, a *Kárpátok Géniusza*, az *Ország Fia*, a *béke Hőse*. Minden jelentősebb település központjába került a hatalmat képviselő építészeti objektum (a Román Kommunista Párt székháza, munkásmozgalmi, történelmi emlékmű). A hivatalos helyiségek kötelező dekorációi voltak a nacionalista, kommunista és személyi kultusz kellékei (történelmi freskó, a kommunista párt címere, zászlaja, a pártfőtitkár portréja, szobra, idézet a pártfőtitkár beszédéből, a pártfőtitkárt dicsőítő alkotásokat tartalmazó *Omagiu* [Tisztelgés] című kötet.) A *Megéneklünk, Románia* mozgalmat a politikai hatóság indította útnak, 1976-ban. A fesztivál hamarosan tömegmozgalommá szélesedett; kísérletet tett a nemzeti hagyományok újraértékesítésére.³⁴¹ A *Megéneklünk, Románia* mozgalom jellegzetes műfaja volt a városok terein bemutatott tömegjelenet. A romániai kommunista személyi kultusz kezdetén készült el Nicolae Ceaușescu (1918–1989) biográfiája, amelyet a romániai általános és középiskolák tanulóinak osztályfőnöki és politikai nevelési órákon kellett megismerniük, megvitatniuk. Olimpiu Matichescu készítette el a pártfőtitkár 15–27. életéve (1933–1945) közötti, ifjúkori biográfiáját (Matichescu 1981). A nyomtatásban a következő előírások léptek érvénybe „A '80-as években további közlési tilalmakat vezetnek be. A gazdasági mutatók csak annak megfelelően jelenhettek meg, hogy a román gazdaság fejlettségét tükrözzék; nem volt szabad leírni azokat a szavakat, amelyek az ország helyzetére utalhattak (sötétség, hideg, éhség), valamint azt, hogy halál, kereszt, pap stb. Nicolae Ceaușescu személyes diktatúrájának időszakában előírták, hogy nevét, valamint felesége nevét csak egy sorban lehet leírni, elválasztás nélkül. Azokban a cikkekben, amelyekben az ő tevékenységéről szóltak, nem jelenhettek meg más személyiségek nevei, nehogy beárnyékolják Nicolae és Elena Ceaușescu személyét.” (Györffy 2004: 423.)

Az ellenmítosz informális közegben szerveződött és terjedt.

Első hulláma a kollektivizálás és az államosítás által marginalizált és üldözött társadalmi rétegek élményeiből szerveződött (iparosok, kulákok, papok, értelmiségiek). A magántulajdon erőszakos kisajátítása, a földek kollektivizálása, az új hatalmi garnitúra gárdázkodása olyan narratív repertoárt termelt ki és aktivizált, amely az új rendszerrel

³⁴¹ *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România: Raportul Tismăneanu* [A romániai kommunista diktatúrát vizsgáló elnöki bizottság: A Tismăneanu jelentés] 2006: 603, 613.

szembeni bizalmatlanságot tartotta napirenden, amely joggal tekinthető az ellenállás narratív bázisának. A következő évek és évtizedek alapélménye az erőltetett országépítés volt, az ideológiai terror, a politikai gépezet arroganciája, a személyi kultusz, az ország elszigetelődése. Az 1980-as években a mindennapi életben állandósult az élelmiszerek hiánya miatti szenvedés és a nélkülözés, a bizalmatlanság és az őszintétlenség, a termelési jelentések, a főtítkári beszédek kényszerű és lelkesedés nélküli követése, a felületes és szakszerűtlen munkavégzés, a köztulajdonnal szembeni közömbösség, az informális úton szerzett információ, a kommunikációs és megsegítési kapcsolatok felértékelődése.

Az ellenmítosz legtipikusabb műfaja az élmény- és az igaztörténet, valamint a vicc volt. Az élmény- és az igaztörténetek biografikus keretbe ágyazott, tehát személyekhez, családokhoz, sorseseményekhez kötődő, hol valós tényeken alapuló, hol sarkított, színezett, variált, az új konjunkturális helyzetet értelmező, egzisztenciális tapasztalatot és érveket megfogalmazó történetek. Bizalmas, családi, baráti, szomszédsági körben voltak napirenden. Forgalmazásuk elsődlegesen nem a rendszerellenes diskurzus, hanem a mindennapi kommunikáció, a kommunikatív emlékezet része volt. Miközben az államosítás és a kollektivizálás, a szocializmus előtti kor, a család, a lokális társadalom emlékezetét tartották fenn, jelentős szerepük volt a korszaktudat radikalizálásában. Napirendre tüzték a sérelmeket, a meglepő tapasztalatokat, elmarasztalták a rendszerrel való azonosulást, a korrupciót, az erkölcstelenséget, bizalmatlanságot támasztottak, közhelyeket, érveket és logikai láncokat dolgoztak az új világgal és csatlósaival kapcsolatban.

Az 1980-as években Románia elkezdte külföldi adósságainak termények általi törlesztését. Ennek következtében a romániai piac hazai termékek és import nélkül maradt. Az országban a nincstelenség ideje következett. A boltokból eltűntek az alapvető szükségleti cikkek (élelmészeti, tisztálkodási, élvezeti cikkek, gyógyszerek). Ritkán, hosszas sorbanállással, feketepiacon lehetett beszerezni a kétes eredetű és minőségű árukat. Az informális diskurzusban, ismerősök, barátok körében ekkor virágzott fel a képtelen történetek és a híresztelések gazdag repertoárja. Előadásuk egyidőben ellensúlyozta a nyomor miatti kétségbeesést, hangot adott a kétes minőségű árucikkektől való viszolygásnak, az országban uralkodó állapotokkal, a korrupcióval szembeni magatartásnak. Néhány, ebben az időben Tordán és környékén lejegyzett történet szüzséjét foglaljuk össze. Zárójelben a történet lejegyzésének éve szerepel.

1. Kolozsvárt kisiskolás gyerekek tűntek el nyomtalanul. Ismeretlen személyek titkos helyre csalogatták, lemészárolták őket és szappant főztek belőlük. Egy alkalommal egy iskolából kijövő gyereket egy férfi arra kért, hogy jelentős összeg ellenében megadott címen levelet kézbesítsen. A gyerek értesítette szüleit, akik rendőrökkel kísérték a kijelölt helyre. A gyereket kísérői előre engedték, majd néhány perc múlva ők is behatoltak a házba. Ám már késő volt. Az előszobában süllyesztő volt, az a gyereket elnyelte és feldarabolta. (1982 ősze) 2. Az utcán napraforgómagot árusító cigányasszonyokat tartóztattak le. Ső hiányában a magot vizeletükkel ízesítették. (1985 májusa) 3. A Feleken (Kolozsvár közelében) működő rendőrőrsön rendszeresen megállították a személygépkocsikat, ellenőrizték a csomagtartó tartalmát. Egy mézszárost a téli ünnepek táján lepleztek le: a kolozsvári

hullaházból szerzett belet szállított, amit kolbász töltésénél használt fel. (1985) 4. 1984-ben letartóztattak három vajgyári munkásnőt. A tejben fürödtek, hogy bőrük selymes legyen. (1985 májusa) 5. 1985-ben Romániában a törvénykezés szigorúan betiltotta a terhesség megszakítását. A megelőző óvszerek és tabletták hiányában a teherbe esett nők csúszópénzt fizettek, hogy megszabaduljanak állapotuktól. A nőgyógyászok a nincstelenség korszaka híreszteléseinek gyakori szereplőivé váltak. Egy ilyen történet az alábbi. Egy nőgyógyász bűtort vásárolt. Mikor a szekrényt felvitték lakásába, s az egyik szekrény bicegett, a zsebéből egy köteg pénzt vett elő, összehajtogatta és betömte vele a tátongó rést. (1985) 6. Egy kolozsvári nőgyógyász egy pohár konyakra hívta meg kollégáját. – Ide? – Nem, itt mindenki ismer. – Repülőre ültek, Bukarestbe repültek, az ital elfogyasztása után visszatértek a munkába, Kolozsvárra. (1985 márciusa)³⁴²

A kommunizmus korszakában a politikai vicc mondása is, megörökítése is sok veszéllyel járt. A vicc megfogalmazása szerint: öt év börtön annak, aki mondja, három év annak, aki hallgatja (és nem tesz jelentést róla). A romániai politikai viccek Zsigmond Győző feljegyzésében őrződtek meg. 1. Mi volt Bukarest neve Nicolae Ceaușescu idején? – Ceauschwitz. 2. Megkérdezzek valakit, ha megnyitják a határt nyugat felé, merre, hová menne. – Iași-ba. [Moldva kulturális központja.] – S ha megnyitnák délre, hová menne? – Iași-ba. – Hát maga nem ismeri a román földrajzot?! – Azt igen, de magát nem... 3. Egy székely bácsi minden reggel bement ugyanabba a trafikba, levett a polcra egy újságot, ránézett az első oldalra, visszatette. Egy idő után az elárúsítónő kíváncsi lett, nem állta meg szó nélkül: – Mondja, jóember, mit keres? – Egy gyászjelentést. – Miért nem mondta hamarabb? – A gyászjelentések az utolsó oldalon vannak! – Amelyiket én keresem, annak az elsón kell lennie. 4. Tanítónéni: – A szocializmusban minden az emberért van. Móriska: – Tanító néni, én ismerem azt az embert! 5. – Mi lesz a fénykorszak vége? – Jönnek az oroszok és leolvassák a villanyszámlát! 6. A pártkongresszuson egy nő egeret lát: – Üs-sük agyon! – kiáltja. A mellette szunnyadó székely bácsi felébred: – A feleségit is, a feleségit is! 7. Operába készül a Ceaușescu házaspár, s az öreg előkotorásza a fürdőnadrágját. Kérdi Elena: – Minek kell az? – Hát nem a Hattyúk tavába megyünk? 8. Kínába látogatott Nicolae Ceaușescu. Éjszaka lecsúszik a takarója és egy kiskutya nyalni kezdi a fenekét. Félálomban megszólal: – Păunescu, te is jöttél?! [Adrian Păunescu udvari költője volt a diktátornak.]³⁴³ További szüzsék. Kedvenc madara a pingvin, mert a hidegben sem fázik, csak halat eszik és mindig tapsol. Azért látogat el Afrikába, hogy legalább a golyákat tudja visszatérésre rábeszélni. Ausztráliába, hogy mutassa meg, hogyan lehet üres erszénnyel ugrálni. Ahányszor borbélyhoz megy, a mester mindig Brassóba való utazásra biztatja az államelnököt. Ezt hallva az államelnöknek a félelemtől feláll a haja, s borbélyja könnyebben tud dolgozni. A képtárban Nicolae Grigorescu *Parasztját* véli felismerni. Figyelmeztetik, hogy a tükör előtt állt meg. Halála után Szent Péter a pokolba kergeti. Né-

³⁴² A történetek és értelmezésük: Keszeg 1991c.

³⁴³ Forrás: Zsigmond Gy. 1997, 2014.

hány nap múlva a mennyország kapuján a pokol első menekültjei dörömbölnek. Végrendeletében meghagyja, hogy sírjára virágot ültessenek. Ám azok mindig elhervadnak. A cigány magyarázata: a föld túlságosan ki volt használva, s a trágya túl mélyen van. (Zsigmond Gy. 1997, 2014.)

Következtetések

A fentiekben azt kívántuk bemutatni, hogy a szocializmus és a kommunizmus korában az új rendszer megálmodói és animátorai az írást hogyan sajátították ki a világépítés céljából, s a mentális reprezentációt a kötelező olvasmányok előírásával hogyan alakították nyilvános reprezentációvá. Az intézmények hatalomnak való alárendelése a hivatalos kommunikáción belül megszüntette az interperszonális orális kommunikációt, az informális szférába száműzte, a személyes ügyintézés írott szövegműfaja a beadvány, a kérvény, az óvás lett, amelyre a válasz a nyilvánosság mögötti homályban született meg. Habár az oralitás és az írás ugyanannak a nyelvi és kommunikációs rendszernek a két egyenrangú formája, a kommunizmus a kettőt szembefordította egymással.³⁴⁴

Ugyanebben a korban az orális diskurzus egy másik, ellenrealitást termelt.

Ez a diskurzus orális volt, láthatatlan, követhetetlen, ellenőrizhetetlen és megállíthatatlan. A regényekben, könyvekben, a propagandában, a médiában és termelés-jelentésekben írásban megkreált reprezentációval szemben a korszakot alulnézetből jelenítette meg. A futurisztikus jelleggel szemben az ellenmítoszt a prezentizmus generálta: a személyes élmények, tapasztalatok, a sérelmek. A mobilizáló, patetikus és legitim természetű írással szemben delegitimizált, ironizált, egy torz helyzetben terapeutikus funkciójú kibeszélésre nyújtott lehetőséget. Egyaránt reflektált a kommunista mítoszra, annak idealisztikus, torz voltára, megvalósíthatatlanságára, a mítosz és a valóság közötti szakadékra, távolságra, akárcsak az ideológiát megalkotó és propagáló intézményekre és csatlósokra. A hatalom korrupt és diktatorikus voltát hirdető, az írás hitelességét megkérdőjelező diskurzusok beszélő-, interpretív közösséget hoztak létre, működtettek. Ezeket azonban szintén nem szabad idealizálni, hiszen ezek tagjai közül kerültek ki a jelentők, a besúgók, sőt tagjaik között voltak olyan személyek, akik hivatalosan a rendszert képviselték. Hymes-i értelemben a beszélőközösség tagjai aktívan vettek részt ugyanabban a beszéd-eseményben. Fisch-i értelemben pedig kifejtették a maguk álláspontját, közös erővel állítottak elő egy helyzetértelmezést, helyeseltek, tiltakoztak és előítéleteket indítottak útnak (Fish 1980). Az oralitás mind a beszélés, mind az értelmezés szerepében az írás ellen

³⁴⁴ Fekete László összefoglalja az oralitás elsődlegességére (Bloomfield) (a gondolkodás, az értelemadás, a kapcsolatteremtés eszköze), az írás elsődlegességére (Havelock) (igazságosság, gondolatgazdagság, elmélyültség, érvelés, analitikus szemlélet), a beszéd és az írás eltérő szabályokhoz igazodó, de komplementer jellegére vonatkozó elveket és elméleteket (Fekete 2014).

fordult, feszültséget vezetett le, kohéziót teremtett a megváltoztatásra kényszerített társadalmi mezőben.

Az oralitás és az írás közötti különbségek – a kommunizmus korabeli kommunikáció perspektívájából – a következők:

	Írás	Oralítás
Funkció szerint	a rendszert és működését megalapozza	a rendszerre és működére reflektál; másodlagos, komplexen terjedő jellegű
Érvényességi köre	nyilvános, formális, kötelező	privát, informális, önkéntes
Működése	szabályozott, ellenőrzött	szokások által szabályozott, kevésbé ellenőrzött
Maradandóság	megmarad	egyszeri elhangzású, nyomtalan marad
Kifejtettség, elérhetőség	kifejtett, autonóm, terjesztett nyilvános reprezentáció	két elhangzás között láthatatlan, csupán mentális reprezentáció
Kommunikációs modell	tranzaktív (egyirányú) és kultivációs (világteremtő, -formáló) kommunikáció	interaktív kommunikáció
Szerkezete	ideológiai fókuszra épülő terebélyesedő narratíva, rendszer	narratívumok sokasága, halmaza
Létformája	konzervatív, maradandó, mesterségesen fenntartott	aktualizálódik, változik, önfenntartó